

МӘТІНДІ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Валибаева Нигара

Ғылыми жетекші: Жолшаева М.С. ф.ғ.д., СДУ профессоры

С. Демирел атындағы университеті, Қаскелең қ., Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада мәтінді прагматикалық талдау және оны оқытудың әдіс-тәсілдері қарастырылады. Мәтінді көп өлшемді зерттеу, оны прагматикалық талдау автор мен оқырманның өзара әрекеттесуін ашады. Прагматикалық мәтіндерді қолдана отырып, тілді оқытудың тиімділігі мен оң тәжірибесі әртүрлі зерттеулерде дәлелденген. Ол адресаттың берген ойын жан-жақты талдап, толық қабылдап іске асыруға мүмкіндік береді. Прагматикалық талдау әдісі көркем шығармаларға да, баспасөз мақалаларына да толық қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мектеп қабырғасында мәтінді прагматикалық тұрғыдан талдай алатын оқушы оны құрастыруға да қабілетті болады. Яғни бұл оның шығармашылық қабілетін ашуға мүмкіндік беріп, оны жан-жақты дамытуға да пайдасы мол. Бұл мақалада мәтінді прагматикалық талдаудың маңыздылығын толықтай ашып және оларды оқытуда тиімді әдіс-тәсілдер беріледі. Бұл талдау әдісін мектеп оқушыларына үйрете отырып, олармен мектеп бағдарламасында берілген көркем мәтіндермен жұмыс істеу, оқушылардың өздеріне дайын прагматикалық мәтін құрастыра алуды үйрету – бұл жұмыстың негізгі мақсаты.

Түйін сөздер: прагматика, көркем мәтін, талдау, мектеп, әдіс, шығармашылық.

Abstract

The article considers the pragmatic analysis of the text and methods of its teaching. Multidimensional study of the text, its pragmatic analysis reveals the interaction between the author and the reader. The effectiveness and positive experience of language teaching using pragmatic texts has been proven in various studies. It allows you to fully analyze and fully implement the idea of the addressee. The method of pragmatic analysis allows you to look at both works of art and press articles in detail. At the same time, a student who is able to analyze the text pragmatically at school will be able to compile it. That is, it allows him to discover his

creativity and develop it in all respects. This article fully reveals the importance of pragmatic analysis of the text and provides effective methods of teaching them. The main purpose of this work is to teach students this method of analysis, to work with them on the literary texts provided in the school curriculum, to teach students to compose a pragmatic text ready for them.

Keywords: pragmatics, literary text, analysis, school, method, creativity.

Аннотация

В статье рассматривается прагматический анализ текста и методы его преподавания. Многоплановое изучение текста, его прагматический анализ раскрывают взаимодействие автора и читателя. Эффективность и положительный опыт обучения языкам с использованием прагматических текстов подтверждены различными исследованиями. Позволяет полностью проанализировать и полностью реализовать задумку адресата. Метод прагматического анализа позволяет детально рассматривать как произведения искусства, так и статьи в прессе. В то же время ученик, умеющий прагматично анализировать текст в школе, сможет его составить. То есть позволяет ему раскрыть свой творческий потенциал и развить его во всех отношениях. Эта статья полностью раскрывает важность прагматического анализа текста и предоставляет эффективные методы их обучения. Основная цель данной работы - научить студентов этому методу анализа, работать с ними над художественными текстами, предусмотренными в школьной программе, научить студентов составлять готовый для них прагматический текст.

Ключевые слова: прагматика, художественный текст, анализ, школа, метод, творчество.

Мәтін теориясы - 20 ғасырдың 2-жартысында пайда болған филологияның бір пәні. Мәтінтану мәтін лингвистикасы, поэтика, риторика, прагматика, семиотика, герменевтика сияқты пәнаралық байланыстар мен ұқсастықтардың көптігіне қарамастан өзіндік онтологиялық мәртебеге ие.

Мәтін теориясы кез-келген белгінің дәйектілігін көрсетеді, бірақ оның негізгі объектісі - ауызша мәтін. Мәтін теориясын зерттеу әдетте мәтіннің екі негізгі қасиетіне - келісімділік пен тұтастыққа бағытталған. Көркем мәтіннің құрылымы мәтін теориясына енген баяндау грамматикасы арқылы зерттеледі және көбіне В.Я.Проптың жалпы құрылыс принциптерін сипаттаған идеяларына негізделген («морфология»). Мәтінді тізбектей ашудың ережелерін француз структуралистері деп аталатын мектеп зерттейді.

Мәтіннің тұтастығын зерттеу үшін оның элементтерінің функционалдық негізін анықтау қажет. Сонымен бірге тұтастық әрдайым мәтіннің толықтығын білдіре бермейді. Мысалы, үзіндінің мағыналық байланысын толық нұсқасын табу кезінде қайта қарастыруға болады. Мәтін теориясының жалпы функционалды бағыты көркем мәтінді талдау үшін ерекше маңызды, ол үшін ауызша мәтін жағдайында барлық тілдің көрсеткіштерін ескере отырып, айқын және жасырын мағыналарды анықтау жүзеге асырылады. Мәтін теориясының мазмұндық бөлігінің шешілмейтін декодтау параметрі мәтінге қатысты бұрын ұсынылған таза сипаттамалық тәсілдерден ерекшеленеді.

Мәтінді ондағы ақпараттар тұрғысынан қарауға болады (мәтін, ең алдымен, ақпараттық бірлік); оны құру психологиясы тұрғысынан, автордың белгілі бір мақсаттан туындаған шығармашылық әрекеті ретінде (мәтін - субъектінің сөйлеу-ойлау әрекетінің өнімі); мәтінді прагматикалық тұрғыдан қарауға болады (мәтінді қабылдау, түсіндіру үшін пайдаланылған материал); жалпы алғанда, мәтінді құрылымы, сөйлеуді ұйымдастыруы және оның стилистикасы жағынан талдауға болады.

Мәтін, егер оны жалпыланған функционалдық категориялар жүйесінде қарастыратын болсақ, ең жоғарғы коммуникативтік бірлік ретінде квалификацияланады. Бұл сөйлеу жағдайына сәйкес мәтін авторының коммуникативті ниетін жүзеге асыру жүйесінде ұйымдастырылған коммуникативті және функционалды элементтерден тұратын ажырамас бірлік. Егер біз мәтіннің белгілі бір коммуникативті оқиғаны бейнелейтінін қабылдайтын болсақ, демек, оқиғаның элементтері мәтіннің жеке компоненттерімен (немесе бірліктерімен) байланыста болуы керек. Сондықтан мәтіннің жалпы құрылымындағы мәтін бірліктерін және олардың иерархиясын анықтау мәтіннің маңызды сипаттамаларын ашуға көмектеседі - мазмұндық, функционалды, коммуникативті. Ұсынылған мәтін бірліктері, атап айтқанда, айтылым түрінде тек берілген мәтін үшін мән-жайдың, оқиғаның элементтерін ғана бейнелейтінін ескеру керек; қалған элементтерді олардың анықтығына, жеткілікті жариялылығына байланысты алып тастауға болады. Яғни, біз мәлімдеме мен онда көрсетілген жағдай арасындағы кейбір сәйкессіздіктермен айналысамыз. Осыдан мәтін бірліктерінің мағыналық мазмұны және оның бүкіл мәтін ішіндегі жеткіліктілігі немесе жеткіліксіздігі туралы мәселе туындайды.

Мәтіннің өзіндік микро және макро-семантикасы, микро және макроқұрылымы бар. Мәтіннің семантикасы ақпаратты берудің коммуникативті міндетімен анықталады (мәтін - бұл ақпараттық бүтін); мәтін құрылымы интегралдық хабарлама (мәтін) шеңберінде мәтін бірліктерінің ішкі ұйымдастырылу ерекшеліктерімен және осы бірліктердің өзара байланысының заңдылықтарымен анықталады. Мәтіннің мағыналық-құрылымдық деңгейдегі бірліктері: айтылым (іске асырылған сөйлем), фразалық біртұтастық (мағыналық және синтаксистік тұрғыдан біртұтас фрагментке біріктірілген айтылымдар қатары). Интерфазалық бірліктер, өз кезегінде, қашықтық және контактілі семантикалық және грамматикалық байланыстарды жүзеге асыру арқылы мәтінді

тұтастықпен қамтамасыз ететін үлкен фрагменттер-блоктарға біріктіріледі. Композициялық деңгейде сапалық тұрғыдан өзгеше жоспардың бірліктері ажыратылады - абзацтар, абзацтар, тараулар, бөлімдер, тақырыпшалар және т.б. Семантикалық-грамматикалық (синтаксистік) және композициялық деңгейлердің бірліктері өзара байланысты және бір-біріне тәуелді, нақты жағдайда олар бір-бірімен қабаттасып, «кеңістіктік» қатынаста да сәйкес келуі мүмкін, мысалы, фразаларалық бірлік пен абзац, дегенмен сонымен бірге олар өздерінің ерекше белгілерін сақтайды. Оның стилистикалық сипаттамалары мәтіннің мағыналық, грамматикалық және композициялық құрылымымен тығыз байланысты. Әрбір мәтін белгілі бір дәрежеде айқындалған функционалдық-стильдік бағытты (ғылыми мәтін, көркемдік және т.б.) ашады және осы бағдармен, автор анықтаған стильдік қасиеттерге ие. Мәтіннің стилистикалық сапалары бүкіл мәтіндік кеңістікте көрінетін тақырыптық және жалпы стильді доминантқа бағынады. Мәтіннің құрылысы ақпаратпен, байланыс шарттарымен, белгілі бір хабарламаның міндетімен және таңдалған презентация стилімен көрсетілген тақырыппен анықталады.

Мәтін сөйлеу жұмысы ретінде дәйекті түрде біріктірілген сөздік құралдардан (айтылымдар, фразаларалық бірлік) тұрады. Алайда мәтіндегі мағыналар әрдайым тек вербалды тәсілдермен берілмейді. Бұл үшін вербалды емес құралдар да бар; айтылым және фразалық бірлік шеңберінде бұл сөздердің реті, бөліктердің туралануы, тыныс белгілері болуы мүмкін; мағынаға баса назар аудару - екпін беру құралдары (курсив, разряд және т.б.), мысалы, тұжырымдарды біріктіру кезінде “Ұл мектепке барды. Қызым - балабақшада” салыстырмалы мағына ауызша көрініс табады; сонымен қатар, предикат жойылып, сызықшаға ауыстырылады. Мәтіннің неғұрлым күрделі компоненттерінде мұндай вербалды емес мәндер әлдеқайда көп болуы мүмкін. Мысалы, диалогтық сызықтардың орнын толтырып, сұраулы және леп белгілерін қолдану.

“-Сандықтың аузын аша бер, әке!- деген еді Итбай Байсақалға, Қотыркөлге аттанарда.

-Неге, шырағым?

-Ақша түседі...

-Неден, шырағым?

-Жұрттан.

-Не ақша?

-Баласын қалдырам десем, ақша түгіл кеудесіндегі жанын береді...”

Тыныс белгілері арқылы кідірістер, сөйлеудегі кідіріс, күрт интонациялық үзіліс бейнесі жүзеге асырылады. Сөйлеудің тембрі, қарқындылығы, паралингвистикалық сүйемелдеуі әдетте суреттеме түрінде бейнеленеді (айқайлап, қолын бұлғайды; қарады, көзін қысып). Алайда мимика мен ым-ишараның мұндай ауызша бейнесі міндетті емес.

Мәтінді зерттеушілерді (мысалы, П. Хартманн, С. Якобсон, Г. Айгер, В. Звегинцев, М. Гвенцадзе, О. Каменская және т.б.) бірінші кезекте мәтіндердің типологиясы қызықтырады, яғни оны дамыту мәтінді жіктеу принциптерінің бірінші кезектегі міндеті. Егер мәтін феномені оның көп өлшемділігінде жатқанын ескерсек, онда оған әр түрлі анықтамалар беруге болады. Анықтама мәтіннің біріншіден сапасына назар аударады. Мәтінді көп қырлы зерттеудің объективті қажеттілігін мойындай отырып, мәтінді интегралды әдеби шығарма, жоғары деңгейдегі динамикалық коммуникативті бірлік ретінде сипаттауға байланысты негізгі аспектілерді бөліп көрсетуге болады. Мәтінді «іс-әрекеттегі мәтін» ретінде түсіну оның функционалды жағын ерекшелеуге әкеледі, ал мәтіннің коммуникативті процеске бағытталуы, сонымен қатар, мәтіннің прагматикасына назар аударады.

Мәтінді функционалды талдау. Функционалдық талдау автордың мәтіннің мағыналық құрылымын оның нақты және жанрлық мақсатымен білдірудің белгілі бір

құралдарын таңдауының алдын-ала шарттылығын ескеруді қамтиды. Сонымен бірге мәтіннің түрін және жанрын таңдаудың өзі нақты қарым-қатынас шарттарымен байланысты (коммуниканттар, байланыс тақырыбы, байланыс құралдары және т.б.). Осылайша, функционалды талдау мәтіндік ерекшеліктерді ескереді. Функционалды талдау сонымен қатар мәтіннің жеке компоненттері олардың бүкіл мәтінді ұйымдастырудағы рөлі тұрғысынан қарастырылатындығынан тұрады. Демек, функционалды талдау мәтіннің нақты мағыналық қасиеттерін ашуға көмектеседі. Мәтіндегі лингвистикалық белгілер олардың мағынасын нақтылайды, басқа тілдік белгілермен байланыста бола отырып, олар берілген мәтінге тән ерекше қатынастарға түседі; мысалы, сөздің мүмкін мағыналарының бірі өзектендіріледі немесе сөз контексттің әсерінен жалпы мағынасын өзгертеді (сөздік ретімен белгіленбеген контекстік синонимдер пайда болады). Функционалды талдау сонымен қатар автордың коммуникацияға қатынасын, автордың ниетін (ниетін) және т.б. ескереді. Ал прагматикалық талдау функционалдықтан туындайды, яғни оны логикалық жалғастырады және дамытады.

Грек тілінен прагматос (іскерлік, іс-әрекет) - бұл сөйлеудегі тілдік белгілердің қызметі зерттелетін ғылым саласы (семиотика, лингвистика). Лингвистикалық прагматика тақырыпқа (мәтін авторына), адресатқа (оқырманға) және ең бастысы - олардың қарым-қатынас актісіндегі өзара әрекеттесуіне байланысты мәселелерді қамтиды. Тілдік құбылыстарды суреттеудегі прагматикалық көзқарас, атап айтқанда, лингвистикалық зерттеулердің мәтінге қатысты тіл білімінің прагматикалық аспектісін сипаттау бірлігі ретінде көрініс тапты. Мәтіннің прагматикасы лингвистикалық зерттеу саласы ретінде XX ғасырдың 60-70 жж. Дж.Остин, Дж.Р.Сирл және басқалардың сөйлеу әрекеті теориясы, П.Грейс айтқан прагматикалық мағына теориясы және Дж. Сирл, П.Ф. Строусон және басқалары алып келді. Тілдік мағыналардың прагматикалық компоненті

мен адам факторы арасындағы байланыс туралы айта отырып, біз Р.С.Столнакердің мақаласында келтірілген өте қарапайым мысалды айтааламыз. Л.Карроллдың «Алиса әйнектің арғы жағынан» кітабының кейіпкері Хэмпи Дэмпи:

- Мен бір сөзді қолданған кезде ол сөз менің не айтқым келетінін дәл білдіреді, артық та емес, кем емес.

- Мәселе, - деп Алиса қарсылық білдірді, - сіз сөзді сонша түрлі мағынада жасай аласыз ба?

- Мәселе сөз кімдікі болса, мағынаның да иесі сол болғанынд,- деп жауап берді Хэмпи Дампти. Бұл өте жақсы мысал тілдің адам факторымен тығыз байланысты жағын, яғни тілдік бірліктерді қолданудың мәтінді айтушының мақсаттарына тәуелділігін анықтүрде бейнелейді: «прагматика - бұл тілді өз қатынасында зерттейтін ғылым». Прагматика тілді ең алдымен коммуникативті аспектіде қарастырады, яғни сөйлеушімен, субъектімен, оның адресатымен, қарым-қатынастың мақсаттары мен шарттарымен байланысты.

Прагматикалық талдау автор мен оқырман арасындағы осы өзара әрекеттерді анықтайды, оқырман мекен-жайының типологиясына назар аудара отырып, мәтіндегі пайдалы ақпараттың өлшемін белгілейді. Прагматикалық талдау дискурс теориясының негізін құрайды. Дискурс (француз тілінен аударғанда - сөйлеу) қазіргі уақытта экстралингвистикалық факторлармен - психологиялық, әлеуметтік-мәдени және т.б. үйлесімді мәтін ретінде қарастырылады. Дискурс - бұл әлеуметтік бағыттағы «іс-әрекет» ретінде оқиға аспектісінде алынған мәтін. Метафоралық тұрғыдан алғанда, дискурс - өмірге сіңген сөйлеу. Сондықтан ежелгі мәтіндерге қатысты «дискурс» термині қазіргі кезде дұрыс емес болып көрінеді, өйткені дискурс толығымен прагматикалық жағдайға бағытталған. «Мәтін» және «дискурс» терминдерін шектеу тенденциясы 70-80 жж.

дискурс деп экстралингвистикалық көрсеткіштерге байланысты мәтіндерді өзектендірудің әр түрлері деп түсінуден басталды.

Мәтіннің құрылымын анықтау үшін, ең алдымен, мәтіннің прагматикалық қатынасы мен автордың авто-прагматикалық қатынасы сияқты ұғымдарды нақтылау қажет. Мәтін ажырамас сөйлеу жұмысы ретінде өзіндік білім беру заңдылықтарына ие. Мәтінді құрастыру мәтіннің өзі мен мәтіннің белгілі бір авторының мақсат қоюының әсерінен жүзеге асады. Ол кейде толығымен автордың модальділігімен байланысты, өйткені кез-келген хабарламада тек ақпарат ғана емес, сонымен бірге автордың жеткізілетін ақпаратқа қатынасы да болады. Соңғысы мәтіннің прагматикасын анықтауда ерекше маңызды, өйткені ол мәтіннің интерпретациялық жағымен байланысты. Автор тек мәтіннің өзін құрып қана қоймайды, сонымен қатар мәтінді түсіндіруде оқырманға бағыт береді. Мәтіннің прагматикалық қатынасы мәтіннің өзінен - оның мақсатынан, түрінен, жанрынан туындайды. Мысалы, оқулық жазуды бастаған автор мәтіннің қандай көлемде болатынын, қандай мәселелер мен мәселелерді қамту керектігін, болашақ мәтіннің құрылымы қандай, оқу әдебиеті мен әдістемелік жанрлық ерекшеліктері қандай болатындығын алдын-ала біледі. Мәтінмен жұмыс жасаудың басында оның жалпы мақсаты белгілі - ақпарат беру, оқыту, нұсқау беру және т.б. Сонымен, әр мәтіннің өзіндік прагматикалық қатынасы болады. Ол мәтіннің формасын, материалды таңдауды анықтайды; жалпы стиль және т.б. Алайда автор белгілі бір субъект ретінде осы бағыттағы мәтін құрастырудың жалпы ережелеріне бағына отырып, мәтін құрылымына өзіндік, жеке түзетулер енгізеді, яғни автордың прагматикалық инсталляциясын жүзеге асырады. Сонымен қатар, автор тек жеке қалауына назар аудара отырып, мәтіннің жанрын таңдай алады. Мысалы, М.О.Әуезов монументалды, көлемді романдарды, Б.Майлин - әзіл-сықақ очерктер, әңгімелерді жазды. Автор жанрды таңдап, осы жанрдың параметрлеріне сәйкес мәтін құрастырады, бірақ ол сонымен қатар жанр канондарын

бұза алады, тақырыпты ашудағы реттіліктерді бұза алады. Жеке ұстаным, әрине, оқу мәтінінен гөрі көркем мәтінде көбірек көрінеді, ал сілтеме, нұсқаулық және т.с.с. тұтастай алғанда, мәтін қаншалықты стандартты болса, соғұрлым оның белгілері айқынырақ ашылады. Мәтінде «шеберліктің» болуы неғұрлым көп сезілсе, соғұрлым жеке тұлға принципі көрінеді.

Көркем мәтінді талдауда прагматиканы қолданудың маңызды мүмкіндіктерінің бірі - оның түсіндірілмеген, вербалды емес мазмұнын ашу. Көркем мәтін - зерттеудің ерекше нысаны, өйткені шындық туралы ойлардың өте күрделі үйлесімін және оқырманға шығарма авторының көркемдік әсер ету құралдарын саналы түрде таңдауын білдіреді. Көркем мәтіннің ерекшелігі, ең алдымен, жазушының оқырманға әлем туралы жаңа білім беруімен қатар, бейнеленгенге деген қатынасын бір мезгілде жеткізетіндігінде, мәтінді ерекше түрде жүйелеп, авторлық рөлді жүзеге асыратын лингвистикалық құралдарды таңдайтындығында. Мәтінде оның көркемдік ниетіне сәйкес: онда айқын түрде берілген ақпаратпен қатар, оқырман «шығарып алу» керек болатындай етіп орналастырылған. тұжырымдар. Басқаша айтқанда, мәтінде мәлімет пен идеялар кездеседі, ал бұл нақтылық көркемдік құрал бола алады.

Прагматикалық тұрғыдан алғанда, бұл сөйлеу жұмысы тыңдаушыны немесе оқырман - коммуникация процесінің екінші қатысушысын ескеру де маңызды. Белгілі бір сөйлеу оқиғасының мәнмәтінін, оның жалпы баяндаудағы коммуникативті рөлін түсіну үшін сөйлеуші мен тыңдаушы, жазушы мен оқырман тек жалпы тілдік білімге ие болумауы керек, ол тек лингвистикалық білімді ғана емес, сонымен қатар тарихи, мәдени мәліметтерді де қамтиды. Көркем мәтінді қабылдауда оқырманның аялық білімі маңызды рөл атқарады. Бұл көркем шығарма мәтіндеріне қатысты өте маңызды, өйткені кейіпкерлерді, оқиғаларды, қарым-қатынастарды түсіну үшін оқырман белгілі бір шығармада сипатталғанның бүкіл тарихи, мәдени және әлеуметтік астарын жақсы

түсінуі керек. Кез-келген көркем шығарма оқырманның санасында түрлі ассоциацияларды тудырады. Бұл ассоциациялар оның тәжірибесімен байланысты ғана емес, оны мәтіннің өзі де белгілейді. Демек, көркем мәтіннің прагматикалық сипаттамаларының бірі - оның «мақсаттылығы», және бұл, әрине, авторлық интонацияда ескеріледі. Соңғысы мәтінді қабылдау кезінде оқырманның басынан кешіруі керек мүмкіндіктерін де қамтиды. М.С. Чаковская: «Талдау жоғарыдан басталғандай басталады: шығарманың көркемдік мазмұны-ниетінен бастап, қолданылған тілдік құралдарды талдауға дейін».

Айтылғандарды қорытындылай келе, көркем мәтінді прагматика тұрғысынан зерттеу қазіргі тіл біліміндегі өзекті бағыттардың бірі болып табылады деген тұжырымға келеміз. Өйткені мәтін деңгейінде жұмыс істейтін және оқырманға бағытталған тілдік құралдардың тұтастығын түсінуге сарқылмас мүмкіндіктер ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Т.М.Николаева - Лингвистикалық энциклопедиялық сөздік;
2. Н.С.Валгина - Мәтін теориясы; Мәскеу мемлекеттік полиграфия университеті;
3. О.Л.Каменская - Мәтін қарым-қатынас құралы ретінде // Сен. Мәскеу мемлекеттік педагогикалық институтының ғылыми жұмыстары. М.Тореза. 158 шығарылым. - М., 1980 ..
4. Р.С.Столнейкер - Прагматика // Шетел тіл біліміндегі жаңалық. Мәселе 16: Лингвистикалық прагматика: сб. Өнер. / ред. Е.В. Падучева. М.: Прогресс, 1985. С. 419 - 438
5. М.С.Чаковская - Мәтін хабарлама және әсер ету құралы ретінде. М.: жоғары. мек., 1986 ж.
6. Баранник Д.Х. Мәтін сөйлеудің коммуникативті функциясын және оның негізгі бірліктерін жүзеге асырудың жоғарғы формасы ретінде // Мәтіннің семантикалық және коммуникативті категориялары (Типология және қызмет ету): Баяндама тезистері. Бүкілодақтық ғылыми конференция. Ереван, 1990 ж
7. С. Мұқанов «Ботагөз»